

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.218>

УДК 930.1Копилов:001(477)Огієнко

Ірина ПАУР

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри
образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва
Кам'янець-Подільський національний
університет ім. І. Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
iryna.paur@kpnpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5998-8274>

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО УКРАЇНЦЯ

Рецензія на книгу: *Копилов С. Іван Огієнко: у пошуку української ідеї та шляхів її реалізації (перша третина ХХ ст.)*

Кам'янець-Подільський, 2022. 380 с.

У рік відзначення 140-річчя з дня народження видатного українського вченого, політичного і громадського діяча, розробника й провідника національної ідеї, натхненника створення і першого ректора Кам'янець-Подільського національного університету, який носить його ім'я, Івана Огієнка побачило світ дослідження історика-славіста, історіографа, професора кафедри всесвітньої історії цього ж університету Сергія Копилова. Це тематично систематизовані огієнкознавчі студії автора за останні 25 років, під час яких було опубліковано майже три десятки різних статей (деякі у співавторстві з відомим дослідником національної вищої школи доби Української революції 1917—1921 рр., доктором історичних наук, професором Олександром Завальнюком), замі-

Цитування: Паур І. Вшанування пам'яті Великого Українця. [Рец. на кн.: Копилов С. Іван Огієнко: у пошуку української ідеї та шляхів її реалізації (перша третина ХХ ст.)]. *Український історичний журнал*. 2023. № 1 (568). С. 218—226. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.218>

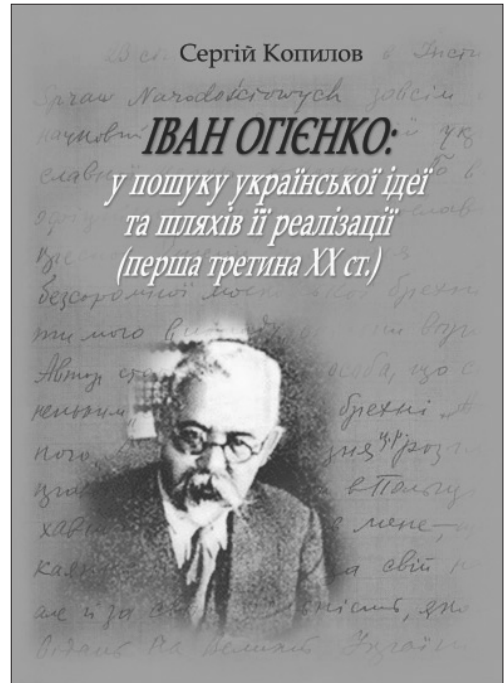
© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ток, джерелознавчих студій тощо. Вони дають можливість простежити погляд науковця на багатогранну постать професора І. Огієнка в розрізі часу, що має історіографічну цінність.

Зауважимо, що С. Копилов неодноразово звертав увагу на актуальність вивчення досвіду управлінської діяльності І. Огієнка в керуванні закладом вищої освіти, адже вона, на його переконання, «не мала аналогів у тодішній університетській практиці, була досить продуманою, дієвою, перспективною і стосувалася не лише периферійного закладу, а й мала непересічне значення для будь якого національного вишу» (с. 141). Тому «багатогранна і цілеспрямована управлінська діяльність І. Огієнка заслуговує на пильну увагу сучасників і врахування при підготовці і підвищенні кваліфікації керівників вищих шкіл в незалежній Україні» (с. 123). Водночас автор справедливо акцентує увагу на самовідданості першого ректора «українській справі, зразкове служіння Батьківщині» (с. 123).

Структурно книга складається з переднього слова, чотирьох розділів (загалом дванадцять підрозділів), анотованого іменного покажчика, фотоматеріалів. Зміст підрозділів — це наукові публікації автора 1996—2020 рр., структуровані за проблемно-хронологічним принципом. У передньому слові історик зауважує, що його особисті огієнкознавчі студії розпочалися після виявлення серед матеріалів Державного архіву м. Києва документів про І. Огієнка як професорського стипендіата кафедри російської мови і словесності (с. 4).

У першому розділі «На шляху до університетської кафедри» С. Копилов проаналізував різні погляди й оцінки постаті І. Огієнка у вітчизняній соціогуманітаристиці, висловлені упродовж 1990-х років, слушно зауваживши, що проривом у становленні наукового огієнкознавства стала науково-теоретична конференція «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (Кам'янець-Подільський, 1992). Адже саме її учасники сформуливали «потужне ядро істориків, які наполегливо, крок за кроком, піднімали із небуття різні складові біографії видатного українського діяча» (с. 11). Він ґрунтовно дослідив генезу огієнкознавчих студій упродовж 1990-х років і справедливо назвав вагомим внеском у їх розвиток працю М. Тимошика «Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності». Водночас

відзначив обмежене використання історичних напрацювань науковців щодо з'ясування діяльності І. Огієнка на посаді керівника Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ), Міністерства народної освіти та Міністерства ісповідань, що призвело до деяких фактологічних погрішностей (с. 13—14). Неодноразово підкреслюючи, що ключовими в дослідженні біографії І. Огієнка є матеріали фондів українських архівів, за їх ігнорування зробив критичні зауваження щодо монографії З. Тіменика й водночас підкреслив цінність праці Б. Андрусичина, написаної на значному масиві неопублікованих архівних документів (с. 14—15). Цікавими, на його думку, стали синтетичні праці про громадську й політичну діяльність І. Огієнка на посаді ректора К-ПДУУ А. Копилова, В. Прокопчука, О. Завальнюка та В. Ляхоцького. Найґрунтовнішим доробком цього періоду автор вважає монографію І. Тюрменко, в якій уперше на основі багатого джерельного матеріалу висвітлено діяльність І. Огієнка в контексті українського державотворення (с. 16).

У спеціальному підрозділі С. Копилов проаналізував успіхи і невдачі І. Огієнка під час навчання на російсько-слов'янському відділі історико-філологічного факультету Університету св. Володимира. Автор з'ясував, що 1909 р. молодий науковець захистив кандидатську працю «“Ключ Розуміння” Іоанікія Гаятовського» під керівництвом В. Перетца і закінчив університет із дипломом I ступеня (с. 87). Однак, незважаючи на схвальні відгуки і рекомендації ряду науковців, його кандидатуру відхилило Міністерство народної освіти і керівництво навчального закладу для підготовки до професорського звання через «український сепаратизм» (с. 34). Лише через два роки І. Огієнка було затверджено професорським стипендіатом. Виконуючи навчальну програму, він виступив перед науковою громадськістю факультету з рефератом «“Руно Орошенне” Св. Димитрія Ростовського» (1912) і на засіданні Слов'янської комісії Московського археологічного товариства. Його короткий переказ згодом було видано у друкарні К-ПДУУ (1920)¹. Упродовж 1914—1915 рр. І. Огієнко успішно склав магістерські іспити та отримав звання приват-доцента, що відкрило для нього шлях до викладацької діяльності (с. 35).

Листи І. Огієнка до академіка О. Шахматова (1910—1916) із фондів Санкт-Петербурзького філіалу архіву Російської академії наук і професора О. Соболевського (1917) — Російського державного архіву літератури і мистецтва стали підвалиною глибшого виконаного С. Копиловим дослідження теми підготовки магістерської дисертації молодим науковцем. З'ясовано зокрема, що в 1910—1911 рр. він декілька разів звертався до О. Шахматова з проханнями про публікацію в російському академічному часописі своєї статті «Небо Нове Іоанікія Гаятовського», надіслати деякі випуски видань із бібліотеки Імператорської академії наук і «кваліфікованої зауваги» на власну статтю «Про наголос в слові музика». Відомого російського лінгвіста, діалек-

¹ Огієнко І. Руно Орошенне св. Димитрія Ростовського. Кам'янець на Поділлі: Друкарня Кам'янець-Под. Державного Українського Університету, 1920. 8 с.

толога і палеографа О. Соболевського він просив допомогти визначити коло пам'яток давньоруської літератури XIV—XVI ст. для підготовки студії з історії наголосу (с. 37—42).

Цілісна картина участі І. Огієнка в організації та діяльності К-ПДУУ з 4 квітня 1918 р. до 14 листопада 1920 р. реконструйована у другому розділі книги. Упродовж 2014—2018 рр. С. Копилов і О. Завальнюк, на основі аналізу значного масиву неопублікованих архівних джерел, розширили уявлення про масштаби діяльності першого на Поділлі державного українського університету під керівництвом «рішучого захисника української ідеї». На їхнє переконання, визначальною в освітній діяльності І. Огієнка стала промова на тему «Українська культура» під час офіційного відкриття Київського народного українського університету (5 жовтня 1917 р.), що продемонструвала національний світогляд ученого та викликала захоплення професури, студентів і численних гостей (с. 56). Під час першого візиту до Кам'янця-Подільського (4 квітня 1918 р.) він її виголосив у міському театрі, що стало «небувалим святом в історії Кам'янецьчини!» (с. 92). За згодою вченого Генеральний секретар військових справ С. Петлюра організував розмноження тексту доповіді 100-тисячним накладом й розповсюдження його серед українізованих підрозділів російської армії для підвищення рівня національної свідомості солдатів-українців (с. 129).

Історики висловили слушні міркування, що власне систематичні й «головні» виступи І. Огієнка за пришвидшення українізації вищої освіти (с. 91) і його свідомі національні позиції стали однією з основних причин його обрання керівником К-ПДУУ. Виділено щонайменше 15 різних напрямів діяльності ректора щодо заснування й успішного функціонування університету (с. 15). По-перше, вирішити кадрову проблему він намагався шляхом пошуку вчених, які добре володіли українською мовою й були готові активно працювати на становлення національної освіти. У результаті цієї кампанії працівниками університету стали П. Бучинський, К. Широцький, М. Драй-Хмара, Л. Білецький, В. Петр та інші відомі фахівці. С. Копилов і О. Завальнюк небезпідставно вважають, що цьому посприяло також перебування І. Огієнка на посаді керівника Міністерства народної освіти (с. 48—49).

По-друге, зазначено, що в центрі уваги ректора завжди перебувало студентство, яке, на його думку, мало відігравати ключову роль у національному відродженні країни. Важко не погодитись із думкою авторів, що І. Огієнко докладав чималих зусиль для формування і збереження його контингенту (с. 59—62). По-третє, слушно зауважено, що очільник університету всіляко сприяв створенню і розвитку матеріально-технічної (с. 68—69), навчально-методичної (с. 156) та інформаційної (с. 102) бази для повноцінного забезпечення освітнього процесу. По-четверте, доведено, що одним із пріоритетних завдань І. Огієнка було домогтися його українськомовного характеру (с. 138). По-п'яте, завдяки заходам ректора університет став осередком національного наукового життя. Вагоме його досягнення — заснування наукового товари-

ства, яке видавало періодичну збірку праць «Записки Кам'янець-Подільського державного українського університету», на сторінках якої апробували свої дослідження викладачі різних спеціальностей і студентська молодь (с. 139). По-шосте, встановлено, що університет і його керівник відіграли чималу роль у збереженні культурно-історичної, архівної спадщини українців Поділля (с. 108—109). По-сьоме, визначено сприяння І. Огієнка розвитку українського освітнього простору в Кам'янці-Подільському (с. 70—73). Крім того, акцентовано увагу на висвітленні діяльності ректора у сфері активної розбудови Української держави (с. 157—160). На переконання С. Копилова й О. Завальнюка, саме завдяки діяльності І. Огієнка тисячі кам'янчан 1 травня 1920 р. вітали С. Петлюру квітами та вигуками «Слава!», демонструючи морально-психологічну і політичну підтримку уряду молодій державі (с. 107—108).

Автори праці спростували думку деяких науковців, що І. Огієнко поєднував на керівних посадах демократичний стиль із авторитарним. Вони переконані, що «тут треба вести мову про інше — поєднання участі колективу у вирішенні важливих університетських питань із юридично встановленою єдиноначальністю» (с. 111). На їхню думку, ректор відзначався доброзичливістю, відкритістю, доступністю, демократичністю, шанував людей праці, молодь, дбав про них. Він завжди важливі питання щодо життя університетського колективу виносив на обговорення колегіальних органів, але неконструктивну критику не сприймав (с. 68).

У третьому розділі книги «На важкім вигнанні»: в роки еміграції у Другій Речі Посполитій» С. Копилов на основі аналізу відповідних джерел описав малодосліджені львівський і варшавський періоди життя і діяльності І. Огієнка у 20—30-х рр. ХХ ст. Історик з'ясував, що 18 листопада 1920 р. міністр сповідань уряду УНР І. Огієнко взяв участь у засіданні Ради Народних Міністрів під головуванням С. Петлюри, на якому наголосив на необхідності зберегти на посаді головного отамана, який був уособленням ідеї української державності, армію і уряд для подальшої визвольної боротьби й висловив думку про необхідність створення у Волочиську коридору для переходу армії та урядових установ через р. Збруч на територію Польщі (с. 209). Зазначено, що кордон перетнуло майже 40 тис. українців, серед яких були студенти і викладачі університету, зокрема ректор і міністр сповідань уряду УНР із сім'єю опинився у місті Тарнові, де продовжив виконувати службові обов'язки (с. 172). Навесні 1921 р. І. Огієнко та В. Біднов заснували Український народний університет у таборі для інтернованих українських вояків у Ланцуті, ректором якого став останній (с. 210).

Автор не приховує того факту, що згодом виникло непорозуміння між І. Огієнком і урядом УНР через зміст українсько-польського союзного договору 1920 р., який, на переконання С. Копилова, призвів до припинення роботи міністра сповідань у ньому та зайняття ним позиції патріотично налаштованої частини західноукраїнської інтелігенції щодо боротьби з польськими окупантами (с. 172—173).

Дослідник схиляється до думки, що в цей непростий для І. Огієнка час ключову роль у його житті відіграв митрополит греко-католицької церкви Андрей (Шептицький), котрий допоміг йому знайти житло у Вінниках, посприяв отриманню професором посади вчителя української мови і літератури в Українській учительській семінарії та продовженню навчання в митрополичій бурсі у Львові двом синам професора (с. 229). Проте матеріальне становище родини колишнього ректора залишалось важким, що спонукало львівську інтелігенцію й представників еміграції організувати збір коштів для допомоги відомому вченому. За спостереженнями С. Копилова, ситуація на краще змінилася восени 1925 р., коли за сприяння різних представників еміграції, зокрема Українського центрального комітету, І. Огієнко отримав запрошення працювати на посаді професора кафедри церковнослов'янської мови та палеографії православного відділу теологічного факультету Варшавського університету, створеного з ініціативи Синоду Православної церкви у Польщі. Автор справедливо наголошує на тому, що завдяки своїй ерудиції та вмінню цікаво подати матеріал він швидко здобув авторитет у студентів, а його організаторські здібності сприяли отриманню низки почесних посад (с. 173—178).

За підрахунками дослідника, у 1926—1932 рр. І. Огієнко опублікував 30 наукових праць. Як найбільш значущу серед них він виділив двотомну літературно-лінгвістичну монографію «Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х рр.», яку присвятив своєму вчителю — академіку Володимирові Перетцю (с. 181—182). Як з'ясував С. Копилов, саме наукові здобутки й забезпечували І. Огієнку визнання й авторитет у європейському академічному середовищі (с. 184). На переконання автора, той постійно пам'ятав про осередок національної вищої освіти в Україні — К-ПДУУ. Заснувавши у Варшаві науково-літературний часопис «Наша культура» (1935), І. Огієнко прагнув, аби це видання потрапляло до кожної української родини, бібліотеки, товариства й громадської організації, несло правду, зокрема й про одне з найбільших культурних досягнень часів Української революції 1917—1921 рр. — університет у Кам'янці-Подільському, який не мав бути забутий українською нацією (с. 113).

Вивченню співпраці І. Огієнка та К. Студинського у міжвоєнний період присвячено цілий підрозділ. С. Копилов простежив постійну реальну підтримку з боку відомого філолога-славіста, академіка, голови Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) К. Студинського І. Огієнка «на важкім вигнанні». Зокрема, він сприяв у наданні вченому доступу до НТШ і публікував його праці, що стало для нього «розрадою важкого емігрантського життя» (с. 190—191), у виданні щомісячників «Рідна мова» та «Наша культура» (с. 200—201). Так між ними зав'язалися теплі взаємини, що засвідчує й усталений характер листовного контакту до середини літа 1939 р. У листуванні переважно йшлося видавничу діяльність і фінанси НТШ, педагогічну діяльність І. Огієнка, конфлікти між представниками української громади в Польщі (с. 192). Як зауважує автор, «цікавим психологічним нюансом листовних контактів вищезгада-

них респондентів... була постійна увага до наукового, культурного й церковного життя на Великій Україні», зокрема обидва з гіркою обговорювали руйнацію церкви, методи фізичного «впливу» на наукову й творчу інтелігенцію «у справі “Спілки визволення України”, котрі стали жертвами “більшовицької Феміди”», нелегке становище М. Грушевського тощо (с. 195—196).

Як з'ясував С. Копилов, стосунки між двома вченими погіршились унаслідок судового позову К. Студинського за «поширення видуманих та перекручених фактів» проти редактора газети «Діло» О. Костика і директора кооперативного видавництва «Червона калина» П. Постолюка (1932). На переконання І. Огієнка, неодноразове згадування під час процесу його імені стало однією з причин звільнення з Варшавського університету. Проте К. Студинський, на думку автора, не вважав себе винним у цьому, тому й перервав їхнє листування (с. 199). Спілкування між ними поновилось тоді, коли І. Огієнко зрозумів, що його звільнили саме через «український націоналізм», «спротив полонізації православних богословів» і розвиток духовної культури зарубіжного українства, а не з іншої причини (с. 185).

Одне з центральних місць серед представників української академічної спільноти, котрі спілкувались з І. Огієнком, на думку С. Копилова, посідав колишній декан богословського факультету К-ПДУУ і радник міністра сповідань В. Біднов. Через посилення тиску з боку польської влади він змушений був переїхати до Праги, де обійняв посаду професора кафедри історії української церкви філолософічного факультету Українського вільного університету. Дослідник з'ясував, що стосунки між ними не обмежувались співпрацею в державній, науковій і видавничій сферах, а впродовж тривалого часу мали характер дружніх і між членами їхніх родин. У листах колеги і друзі обмінювались думками з приводу актуальних наукових тем, конференцій, видавничих проєктів, книг і статей, над якими працювали чи готували до друку, особистих і фінансових справ, обговорювали проблему утисків православних вірян і процеси полонізації населення Волині, плакали спільну мрію про повернення на Батьківщину (с. 211—213). Яскравою сторінкою їх співпраці стала підготовка до святкування 10-ї річниці відкриття К-ПДУУ, ідея якого належала В. Біднову, але заплановані ним святкові заходи «в зв'язку з панікою» в Подєбрадській академії не відбулися. Натомість він спільно з професором Л. Білецьким надіслав 22 жовтня 1928 р. І. Огієнку вітальну телеграму, «віддаючи належну шану його діяльності щодо розбудови української освіти» (с. 215). Відносини між ними зіпсувалися після звинувачень з боку І. Огієнка В. Біднова (який також працював у відділі православного богослов'я Варшавського університету — *І. П.*) у його причетності до звільнення з посади професора. Лише згодом він зрозумів справжні причини цієї акції польської влади, проте повернути щирість у відносинах шляхом листування не вдалось (с. 218—219).

Останній підрозділ присвячено аналізу взаємин професора І. Огієнка та митрополита Андрея (Шептицького), які автор охарактеризував як ділові й спрямовані на захист національних, релігійних і культурних інтересів україн-

ського населення в Польщі. На його переконання, їх об'єднувало прагнення впровадити українську мову в богослужіннях православної та греко-католицької церков, тому владики високо оцінював діяльність науковця у сфері українізації православної Церкви (с. 230—233). Ця відданість ідеї сформувала симпатію Шептицького до вченого-мовознавця й спонукала морально і матеріально підтримувати його у складний період перебування на чужині (с. 229). Відносини між цими видатними українцями, церковними і культурними діячами тривали до смерті предстоятеля в 1944 р. (с. 237).

Особливої уваги заслуговує фінальна четверта частина книги С. Копилова — «Епістолярій», де опубліковано 88 листів зі спадщини І. Огієнка (1921—1938). Їхній зміст проливає світло на різні аспекти політичної та громадської діяльності вченого. Це його листування з очільниками Української держави часів національно-визвольних змагань — П. Скоропадським та С. Петлюрою, представниками уряду УНР — прем'єр-міністром І. Феценком-Чопівським, президентом Ради Міністрів в екзилі А. Лівіцьким, міністром фінансів в екзилі В. Приходьком, керуючим справами Директорії М. Мириновичем, урядовцем ради Міністерства освіти Д. Оляничем; науково-освітня діяльність в еміграції — в епістолярному спілкуванні з професорсько-викладацьким складом К-ПДУУ — В. Бідновим, Д. Дорошенком, Х. Лебедем-Юрчиком, головою НТШ К. Студинським та митрополитом А. Шептицьким; листування з редакторами журналів — Д. Донцовим, І. Кедриним-Рудницьким, О. Маковеєм, Й. Скрутенем і передплатниками часописів «Наша культура» та «Рідна мова» — В. Вишневським, Г. Ільїнським, Б. Кобилянським С. Токарем, Є. Яремою, директором Української книжкової палати, Українським науковим інститутом в Берліні та ін.

Опубліковані епістолярні матеріали зберігались серед документів особистого архіву митрополита холмського і підляського Іларіона (І. Огієнка — І. П.), які після його евакуації навесні 1944 р. із Холма до Швейцарії вважали втраченими. На початку ХХІ ст. вони були передані до Інституту національної пам'яті — Комісії з розслідування злочинів проти польського народу у фонді «Кореспонденція професора Івана Огієнка. Публікації, дослідження, нотатки, записи» (с. 189). Саме тому вважаємо, що автентичні тексти листів 29 адресантів І. Огієнка становлять особливу цікавість для вчених-огієнкознавців.

Важливою складовою доробку безперечно стали анотований іменний покажчик, який сприяє ідентифікації згадуваних науковцем особистостей у розрізі їхніх контактів з І. Огієнком, а також вдало підібрані фотоматеріали, частина з яких опублікована вперше: «Учасники свята відкриття університету з родиною Івана Огієнка», «Учасники святкового зібрання під час обіду. 22 жовтня 1918 р.» (с. 373—374). Водночас варто відзначити й високий рівень видавничого оформлення книги.

Насамкінець доцільно зауважити, що це видання має новаторський характер, є актуальним, має наукову і практичну цінність. Водночас, можна побажати авторові продовжувати дослідження шляхів реалізації української ідеї І. Огієнка

ком у його науковій та освітній діяльності періоду еміграції, із упровадженням до наукового обігу документів особистого архіву професора, що допоможе розкрити ці маловідомі сторінки життєвого шляху Великого Українця. Висловлене не применшує цінності книги С. Копилова, а спонукає до подальших досліджень актуальної теми. Праця наповнена багатим фактографічним матеріалом, який може бути використаний у дослідженнях різних галузей історичної науки і широкого кола гуманітарних дисциплін. Особливо акцентуємо увагу на ґрунтовній архівній базі, використаній автором у дослідженні участі І. Огієнка в організації та діяльності К-ПДУУ й аналізі його різновекторної роботи в роки еміграції в Польщі. Книга має наукове й просвітницьке значення і розрахована на широкий загал усіх, хто цікавиться діяльністю І. Огієнка.

Received / Надійшла 23.01.2023

Iryna PAUR

Candidate of Historical Sciences, Docent,
Docent at Department of Fine and Decorative Art and Restoration,
Kamianets-Podilskyi National
Ivan Ohiienko University (Kamianets-Podilskyi, Ukraine)
iryna.paur@kpnpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5998-8274>

HONORING THE MEMORY OF THE GREAT UKRAINIAN

[Book review: Kopylov S. Ivan Ohiienko: in search of the Ukrainian idea and ways of its implementation (the first third of the 20th century)]